

Yayın ilkeleri, izinler ve abonelik hakkında ayrıntılı bilgi:

E-mail: bilgi@uidergisi.com

Web: www.uidergisi.com

KİTAP İNCELEMESİ

***Bülent ARAS, Şule TOKTAŞ ve Ümit KURT,
Araştırma Merkezlerinin Yükselişi, Türkiye’de Dış
Politika ve Ulusal Güvenlik Kültürü***

Nihat ÇELİK

Doktora Öğrencisi, Kadir Has Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler
Bölümü

Bu makalenin tüm hakları Uluslararası İlişkiler Konseyi Derneği’ne aittir. Önceden yazılı izin alınmadan hiç bir iletişim, kopyalama ya da yayın sistemi kullanılarak yeniden yayımlanamaz, çoğaltılamaz, dağıtılamaz, satılamaz veya herhangi bir şekilde kamunun ücretli/ücretsiz kullanımına sunulamaz. Akademik ve haber amaçlı kısa alıntılar bu kuralın dışındadır.

Aksi belirtilmediği sürece *Uluslararası İlişkiler*’de yayımlanan yazılarda belirtilen fikirler yalnızca yazarına/yazarlarına aittir. UİK Derneğini, editörleri ve diğer yazarları bağlamaz.

Araştırma Merkezlerinin Yükselişi, Türkiye’de Dış Politika ve Ulusal Güvenlik Kültürü

Bülent ARAS, Şule TOKTAŞ ve Ümit KURT

Ankara, Siyaset Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA), 2010,184 sayfa.

ISBN: 9786054023097

Hazırlayan: Nihat ÇELİK*

Türkiye gibi ulusal güvenlik olgusunun daima ön planda olduğu bir ülkede güvenlik alanındaki çalışmaların hak ettiği seviyeye geldiği söylenemez. Bu durum, diğer etkenlerin yanında, güvenlik konusunun devletin ilgili kurumlarının tekelinde bir alan olarak görülmesinin kaçınılmaz bir sonucudur. Bu yaklaşım, güvenlikle ilgili konuların dar bir çevre içinde tartışılmasına, bu konuda akademik kurumlarda yeterli sayıda uzman yetişmemesine ve karar alıcıların ve kamuoyunun politika seçeneklerinden mahrum kalmasına yol açmıştır. Doğal olarak Türkiye’deki güvenlik kültürü tek yanlı olarak biçimlenmiştir. Türkiye; bu alanda bilgi üretecek, uzman yetiştirecek ve istihdam edecek ve kamuoyunu bilgilendirecek yapılara sahip olmamıştır. Bu işlevi üstlenmesi gereken araştırma merkezlerinin Türkiye’de yaygın şekilde ortaya çıkışı, ancak 1990 sonrasında mümkün olmuştur. Dünya siyasetinde önemli değişimlerin yaşandığı ve Türkiye’nin Soğuk Savaş sonrasında oluşan sistemdeki rolünün ne olacağına sıklıkla tartışıldığı bu dönemde araştırma merkezleri; yayınları ve faaliyetleri ile farklı konuların gündeme gelmesinde ve dış politika tercihlerinin kamuoyu nezdinde tartışılmasında kuşkusuz önemli bir rol oynamışlardır. Buna rağmen, araştırma merkezlerinin bu rolünün yeteri kadar incelenip irdelenmediği ve bu konuda akademik çalışmaların yapılmadığı görülmektedir. Bu çalışmanın en önemli özelliği, bu alandaki boşluğu doldurmasıdır. Bunu yaparken, Türkiye’de faaliyet gösteren çeşitli araştırma merkezlerinde görev yapan yönetici ve uzmanlarla yapılan görüşmelere dayalı bir saha araştırması yürütülmüştür. Bu saha araştırması; araştırma merkezlerinin yapıları, sorunları, faaliyetleri ve dış politika yapım sürecine olan katkılarını nasıl algıladıklarının yanı sıra, araştırma merkezleri yöneticileri ve uzmanlarının, Türkiye’yi ilgilendiren hemen hemen tüm dış politika alanlarındaki görüşlerini yansıtan değerli bir bilgi kaynağı sunmaktadır.

Çalışmanın ilk bölümünde Güvenlik Çalışmaları konusundaki geleneksel kuramsal yaklaşımlara ve bunlara eleştirel açıdan yaklaşan, günümüzde tehditlerin geçirdiği değişimlerin ve demokratikleşmenin bir sonucu olarak ortaya çıkan güncel güvenlik algılamalarına değinilmiştir. Güvenlik algısında yaşanan dönemsel değişimler sonucunda, güvenlik artık yalnızca askerî güvenlikten ibaret olmaktan çıkmış ve güvenlik kültürü de buna bağlı olarak değişmeye başlamıştır. Güvenlik kültüründeki bu değişime paralel olarak ulusal güvenlik eskisine nazaran daha çoğulcu bir ortamda yaşanan fikir alışverişlerinin ve tartışmaların bir sonucu olarak şekillenmeye başlamıştır. Hiç kuşku yok ki, araştırma merkezleri ve düşünce kuruluşları bu yeni çoğulcu ortamın en önemli aktörlerinden biridir. İkinci bölümde ise araştırma merkezi olgusunun ortaya çıkışına ve diğer ülkelerdeki

* Doktora Öğrencisi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Kadir Has Üniversitesi, İstanbul. E-Posta: nihat.celik@khas.edu.tr.

tecrübelere ve Türkiye'deki güvenlik kültüründeki değişime değinilerek, Türkiye'de faaliyet gösteren on dört araştırma merkezi hakkında bilgi verilmektedir.

Üçüncü bölümde araştırma merkezlerinin genel yapısı ele alınmaktadır. Her ne kadar bazı sorunları olsa da, araştırma merkezi yöneticilerinin ifadesi ile Türkiye'de artık araştırma merkezlerinin oluşturduğu bir "sektörden" bahsedebilmek mümkündür. Saha araştırmasına dayanan bu bölümde araştırma merkezlerinin hukukî ve idarî yapısı, insan ve mali kaynakları konusunda önemli bulgulara ulaşılmıştır. Türkiye'de araştırma merkezlerinin en önemli sorunu malî kaynakların kısıtlı olması sebebiyle araştırma merkezlerinin sürekliliğinin sağlanmasında karşılaşılan zorluklardır. Bu durum 1990'larda ortaya çıkan bazı araştırma merkezlerinin bir süre sonra neden faaliyetlerine son verdiğini yahut son vermek zorunda kaldığını göstermesi açısından önemlidir. ABD ve Avrupa ülkelerindeki araştırma merkezlerine bakıldığında pek çoğunun uzun süredir faaliyet yürüten yapılar olduğu ve belli bir kurumsallaşma seviyesine ulaştıkları, yayınlarının o alanda ilgiyle takip edilen unsurlar haline geldiği ve bazılarının adeta bir okul işlevi gördüğü görülecektir. Türkiye'deki araştırma merkezleri açısından aşılması gereken en önemli sorun kurumsallaşma sorunudur. Merkezleri sürdürülebilir kılmak açısından ABD'de uzun zamandır uygulanan çeşitli kamu kurumlarının araştırma merkezlerine araştırma siparişi vermesi yöntemi son derece önemlidir. Bu yöntem ile bir yandan araştırma merkezlerine varlıklarını sürdürmeleri için gerekli olan fonlar sağlanırken, çeşitli seviyelerdeki karar-alıcıların politika alternatiflerini görmelelerine imkân sağlanmaktadır. Araştırma merkezi yöneticilerinin de ifade ettiği gibi, bu yöntem henüz sınırlı biçimde olsa da, Türkiye'de de uygulanmaya başlamıştır. Diğer ülkelerde sivil toplum örgütlerinin araştırma merkezlerine çeşitli konularda araştırma yapmak üzere sipariş verdikleri veya bizzat siyasal partiler örneğinde sıklıkla karşılaşıldığı üzere kendilerine ait araştırma merkezlerine sahip oldukları görülmektedir. Araştırma merkezlerinin yaygınlığı ve sürdürülebilirliği açısından, Türkiye'de maddi imkânlar bakımından gelişmiş bir sivil toplum ağının bulunmaması ciddi bir engel teşkil etmektedir.

Araştırma merkezlerinin rolleri açısından ortaya çıkan diğer bir bulgu ise, araştırma merkezi yöneticilerinin ve uzmanlarının sahip oldukları özgüven duygusudur. Araştırma merkezi yöneticileri; kamuoyunu ve karar-alıcıları etkileme güçlerinin farkındadırlar ve hatta bu amaç için çalışmaktadırlar. Çalışmalarının ve ortaya koydukları görüşlerin dikkate alındığını, karar-alıcıların bunlardan istifade ettiklerini bilmeleri onlar açısından bir kurumsal itibar ölçütüdür. Araştırma merkezleri tehdit algısından, tehditlere karşı uygulanacak tedbirler zincirine kadar geniş bir sahada hem kamuoyunu hem de karar-alıcıları etkileyebilecek bir güce sahiptir. Özellikle karar-alıcıların, araştırma merkezlerinin ortaya koyduğu çalışmalara değer vermesi; karar-alıcıların farklı görüşlere ve politika alternatiflerine olan ihtiyaçlarını gösterdiği gibi, Türkiye'deki ulusal güvenlik kültürünün yaşadığı değişimi ve ulusal güvenliğin yapım sürecinin çoğullaşmaya başladığını göstermesi bakımından da önemlidir. Aslında yönetici ve uzmanlarla yapılan görüşmeler göstermiştir ki; geleneksel olarak ulusal güvenlik ve dış politika inşası süreçlerinde öteden beri başat rol oynayan askerî ve sivil bürokrasi, güvenlik kültüründeki değişime ayak uydurmaya ve bu çoğulcu ortamdan değişen oranlarda istifade etmeye başlamıştır. Örneğin bazı durumlarda doğrudan Milli Güvenlik Kurulu tarafından araştırma merkezlerinden görüş istendiği de olmuştur. Askerî bürokrasinin bilhassa ulusal güvenlik süreçlerinde devam eden ağırlığında, bu bürokrasinin geleneksel konumunu sürdürme isteği tek etken değildir. Pek

çok araştırma merkezi yöneticisinin ifade ettiği gibi ulusal güvenlik alanı uzun süreden beri akademisyen ve araştırmacıların pek ilgilenmediği, bu konuda bilgi birikimi oluşturmadığı alanlardan biri olmuştur. Bunun kaçınılmaz sonucu olarak bu konularda sivil uzman yetişmesi mümkün olmamıştır. Bu durum aslında araştırma merkezleri açısından da çok büyük bir sorundur zira araştırma merkezleri bu çalışma alanının Türkiye’de yeterince gelişmemesi sebebiyle insan kaynakları temininde ciddi sıkıntılar yaşamaktadırlar. Hem ulusal güvenlik uzmanı hem de bölge uzmanı yetiştirme konusunda ciddi sıkıntılar yaşanmaktadır. Saha araştırmasının ortaya koyduğu bu olgu, Türkiye’deki yükseköğretim kurumlarının müfredatları ve yüksek lisans ve doktora programları açısından son derece önemlidir. Türkiye gibi değişik türde tehditlere maruz kalan bir ülkede, Güvenlik Çalışmaları konusunda yüksek lisans ve doktora programlarının eksikliği hissedilmektedir. Bu konularda eğitim alan sivilin sayısında artış sağlandıkça, hem araştırma merkezlerinin etki gücü artacak hem de ulusal güvenlik ve dış politika yapım süreçlerine sivil katılım daha fazla olacak ve böylece güvenlik kültürünün sivilleşmesine katkı sağlanacaktır.

Yine saha araştırmasının bulgularının ele alındığı dördüncü bölümde; terör sorunundan Türk-Yunan ilişkilerine, Avrupa Birliği’nden Türk Silahlı Kuvvetleri’nin rolüne kadar uzanan geniş yelpazede araştırma merkezi uzmanları ile sorulara dayalı olarak yapılan görüşmelere yer verilmektedir. Türkiye’deki güvenlik politikalarının şekillenmesi sürecinin mevcut hali ve nasıl olması gerektiği konusunda araştırma merkezi uzmanlarının görüşlerine başvurulmuştur. Uzmanlara göre güvenlik politikalarının oluşturulmasında birincil konumda bulunan aktör halen Türk Silahlı Kuvvetleri ve daha az oranda sivil bürokrasidir. Fakat geçmişle kıyaslandığında bu alanda sivilleşme yönünde adımlar atılmaktadır. Daha sonra ise uzmanlara ideal durumun nasıl olması gerektiği konusunda sorular yöneltilmiş ve daha şeffaf, daha katılımcı ve çoğulcu bir politika yapım sürecinin gerekliliği vurgulanmıştır.

Çoğulcu ortamın en somut göstergesi, çeşitli konulardaki uzlaşmaya rağmen, araştırma merkezi uzmanlarının ulusal güvenliği ve dış politikayı ilgilendiren konularda sergiledikleri farklı yaklaşımlardır. Örneğin bir kısmı Yunanistan’ı Türkiye açısından bir tehdit olarak görürken, bir kısmına göre Türkiye ile Yunanistan arasındaki ilişkiler gelebileceği en iyi seviyededir. Bir görüşe göre ise Yunanistan milli güç unsurları mukayese edildiğinde Türkiye’ye önemli bir tehdit olabilecek kaynaklardan yoksundur. Bu görüşmelerde Türkiye’nin hem içeriden hem de dışarıdan kaynaklanan tehditlere maruz kaldığı kabul edilmekle birlikte, içeride ve dışarıda “düşman” odaklı güvenlik algısı ciddi şekilde eleştirilmekte, “tehdit” ve “düşman” ayrımının yapılabilmesinin ciddi anlamda esnekliğe ve sonuç olarak daha etkili politikalara yol açacağı vurgulanmaktadır. Bazı uzmanlar Türkiye’deki iç tehdit algılamalarında bölücülük ve irtica gibi olguları öncelikli tehdit olarak görmekte ve bu anlamda aslında geleneksel güvenlik bürokrasisinin görüşlerine yaklaşmaktadır. Fakat güvenliğin ekonomik güvenlik ve gıda güvenliği gibi giderek ön plana çıkmaya başlayan boyutlarına da önem vermektedirler. Yine de, belki de Türkiye’nin “özel şartlarının” bir sonucu olarak askerî güvenlik yaklaşımı önemini korumaktadır. Tüm bunlara rağmen, güvenliğin değişik boyutlarına askerî bürokrasinin de önem vermeye başladığı görülmektedir ki terörle mücadele yalnızca askerî tedbirlerin yeterli olamayacağı, ekonomik ve sosyal tedbirlerle mücadele edilmesi gerektiği çeşitli defalar en üst seviyede ifade edilmiştir. İran konusunda uzmanlar arasında ilginç bir şekilde görüş birliği bulunmaktadır. İran’ın nükleer silahlara sa-

hip olması, görüşme yapılan araştırma merkezi uzmanlarının tümü tarafından hem Türkiye, hem bölge ve hem de Dünya için bir tehdit olarak görülmüştür. Bazı uzmanlar Türkiye ve İran'ın rekabet içinde olduklarını belirtmişlerdir. Yapılan görüşmelerde Türkiye'nin bölgesinde ve Dünya'daki rolü ve Türk dış politikasının mevcut durumu ve geleceği çok çeşitli boyutlarıyla değerlendirilmiştir. Türkiye'nin komşuları ile ilişkilerinde geçmişte olduğu üzere askerî gücünü değil de "yumuşak güç" unsurlarını ön plana çıkarmasının Türkiye'ye daha geniş alanlar açacağı anlaşılmaktadır. Türkiye'nin bölgesel bir güç olarak bir vizyon oluşturabileceği ve büyük bir ülke olarak bu vizyonla ve özgüvenle hareket etmesi gerektiği şeklinde sonuçlar da çıkmıştır. Örneğin NATO'nun Türkiye'nin güvenliğindeki rolü kabul edilirken, bazı uzmanlara göre Türkiye'nin Soğuk Savaş döneminin aksine, NATO'ya endeksli bir dış politika takip etmek yerine bölgesindeki Rusya gibi diğer önemli aktörlerle de yakın ilişki içine girmesi gerekmektedir. Ermenistan ile ilişkilerde, bu konunun sözde soykırım iddialarından ayrı olarak değerlendirilmesinin yanı sıra konunun iç politika malzemesi haline getirilmesinin de Türkiye'nin manevra alanını daraltacağı ifade edilmektedir. Diğer yandan ise ilişkilerin normalleşmesinin önündeki engellerin Ermenistan'dan ve Ermeni lobisinden kaynaklanan yanlarına değinilmekte, bu sürecin tüm tarafların sağduyu ve uzlaşma ile hareket etmesi yoluyla aşılabileceği sonucu ortaya çıkmaktadır.

Sonuç bölümünde ise, Türkiye'deki güvenlik kültürünün değişimine yol açan dinamikler ve bu değişimin önündeki direnç unsurlarına değinilmekte, küresel çağda güvenlik olgusunun yeniden değerlendirilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Son olarak ise saha araştırmasının sonucunda ortaya çıkan bulguların bir özeti sunulmakta ve araştırma merkezlerinin oluşturduğu sektörün mevcut durumuna temas edilerek sektörün geleceği hakkındaki öngörüler okuyucularla paylaşılmaktadır.

Ulusal güvenlik konusunda ortaya çıkan güncel yaklaşımlara ve kuramlara değinen çalışma, bu yeni yaklaşımların Türkiye'ye yansımalarını araştırma merkezleri üzerindeki saha araştırmasından faydalanarak ortaya koymayı başarmıştır. Araştırmanın bulguları Türkiye'deki geleneksel yapıların küresel ölçekteki eğilimlerden çeşitli oranlarda etkilendiğini göstermektedir. Ulusal güvenlik ve dış politika yapım süreçlerinin sivilleşmesi ve daha çoğulcu hale gelmesiyle kamuoyu ve medya gibi aktörler daha fazla ön plana çıkacaklardır. Araştırma merkezlerinin de bu sürecin en önemli aktörlerinden biri olduğu ve rollerinin görünür gelecekte daha da artacağı tahmin edilebilir. Pek çok araştırma merkezi uzmanına göre, mevcut durumda bile araştırma merkezleri karar verme süreçlerinde doğrudan ya da dolaylı olarak söz sahibi olmaya başlamışlardır. Türkiye'de araştırma merkezleri üzerinde hem kuramsal hem de deneysel çalışmalar bakımından yaşanan eksiklik bu çalışma ile bir ölçüde doldurulacaktır. Bu çalışma ile araştırma merkezlerinin oluşturduğu "sektörün" genel yapısı ortaya konmuş, bu sektörün gelişmesinin önündeki engellere de temas edilmiştir. Çalışmanın belki de en önemli sonucu; Türkiye'de ulusal güvenlik ve dış politika süreçlerinin daha demokratik, şeffaf, çoğulcu ve katılımcı hale gelmeye başlamasıyla Türkiye'nin bu konudaki politikalarını yeni bir vizyon, yaklaşım ve askerî gücün dışındaki güç unsurlarına dayalı olarak yeniden şekillendirmeye başladığıdır.